

İskender Keleş

Dr., Trabzon/Türkiye
Dr., Trabzon/Turkiye

eposta: iskenderkeles61@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6067-044X>

Atıf/Citation: Keleş, İ. 2024. Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/41, 391-412. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1525617>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	31.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted:	02.09.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.12.2024

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ GELENEKSEL TEMİZLİK KÜLTÜRÜNDE BİTKİLERDEN YARARLANMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Temizlik, dünyanın bütün kültüründe önemsenen konulardan biri olmuştur. Türk kültür tarihinde de temizliğe önem verilmiş temizlikle ilgili zengin bir kültür oluşmuştur. Temizlik kültürü, halk biliminin konu kadrosu içerisinde yer alan çalışma alanlarından biridir. Temizlikle ilgili araç ve gereçler, temizlik yöntemleri, temizlik zamanı, temizlikle ilgili sözlü edebiyat, temizlikle ilgili geleneksel meslekler, doğumdan ölüme giden süreçte gerçekleştirilen temizlik uygulamaları ve daha pek çok konu temizlik kültürü içerisinde değerlendirilmektedir. Temizlik kültürü içerisinde yer alan konulardan biri de temizlik kültüründe bitkilerden yararlanılmasıdır. Kültür ve coğrafya ilişkisine bağlı olarak insanlar yaşadıkları coğrafyalar içerisinde yer alan bitkilerden yararlanarak onlardan oluşturdukları araç-gereç, temizlik malzemesi, kozmetik maddesi pek çok ürünü temizlik yaparken kullanmaktadır. Temizlik kültüründe bitkilerinden yararlanılması halk bilimi çalışmalarında ayrı bir konu olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmanın amacı Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde, bitkilerin temizlik kültüründeki yeri tespit edilip incelenerek halk bilimi disiplininin alan yazınına yeni bir katkı sunmaktır. Bitkilerden yararlanılarak yapılan temizlikte bitki örtüsünün zenginliği oldukça etkilidir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin de bitki örtüsünün zengin olması temizlik kültürüne etki etmiştir. Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi ile ilgili yapılmış lisansüstü tezler, makale, bildiri, kitap, sözlük, ansiklopedi ve internet kaynakları içerisinde temizlik kültürüyle ilgili yer alan bilgiler derlenmiştir. Yazılı kaynaklar içerisinde derlenen veriler üzerinden Doğu Karadeniz Bölgesi'nde temizlik kültüründe bitkilerin kullanımı tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bölgede yaşayan insanların coğrafyanın onlara sunduğu bitki örtüsünü kullanarak temizlik için bitkilerden yararlandıkları görülmüştür. Temizlik yapılırken kullanılan temizlik aletlerinin bir kısmının bitkilerden elde edildiği dikkati çekmiştir. İnsanların geleneksel yaşamlarında temel gereksinimlerinden biri olan temizliğin yapılmasında bitkilerin etkisi göze çarpmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Temizlik Kültürü, Geleneksel Süpürge, Bitki, Odun Külü

AN EVALUATION ON THE USE OF PLANTS IN THE CLEANING CULTURE OF EASTERN BLACK SEA REGION

Abstract

Cleanliness has been one of the important issues in all cultures of the world. In Turkish cultural history, cleanliness was given importance and a rich culture related to cleanliness was formed. Cleaning culture is one of the study areas within the subject area of folklore. Tools and equipment related to cleaning, cleaning methods, cleaning time, oral literature about cleaning, traditional professions related to cleaning, cleaning practices carried out in the period from birth to death and many other issues are evaluated within the cleaning culture. One of the issues within the cleaning culture is the use of plants in the cleaning culture. Depending on the relationship between culture and geography, people benefit from the plants in the geography they live in and use many products such as tools, cleaning materials and cosmetics that they create from them while cleaning. The use of plants in cleaning culture has not been addressed as a separate subject in folklore studies. The aim of this study is to make a new contribution to the literature of the folklore discipline by identifying and examining the place of plants in the cleaning culture, specifically in the Eastern Black Sea Region. The richness of the vegetation is very effective in cleaning using plants. The rich vegetation of the Eastern Black Sea Region has also affected the cleaning culture. In this study, information about cleaning culture in postgraduate theses, articles, papers, books, dictionaries, encyclopedias and internet resources about the Eastern Black Sea Region was compiled. Based on the data compiled from written sources, the use of plants in cleaning culture in the Eastern Black Sea Region was tried to be determined and evaluated. As a result, it has been observed that people living in the region benefit from plants for cleaning, using the vegetation that the geography offers them. It has been noted that some of the cleaning tools used during cleaning are obtained from plants. The effect of plants on cleaning, which is one of the basic needs of people in their traditional lives, has been noticeable.

Keywords: East Blacksea, Cleanliness Culture, Traditional broom, Plant, Wood ash

Giriş

Bireylerin günlük yaşamında en dikkat ettiği konulardan biri temizlik kültürü olmuştur. Temizlik olmadığı zamanlarda hastalıklar, salgınlar ortaya çıkmış ve ölümler gerçekleşmiştir. Bundan dolayı temizlik, hayatta kalabilmek, sağlıklı bir yaşam sürebilmek için gerekli temel gereksinimlerden biri olarak görülmüştür. İnsanların geleneksel yaşamlarında temizlikle ilgili uyguladıkları her türlü geleneksel faaliyet temizlik kültürü içerisinde incelenir. İnsanların içinde yaşadığı her alanda temizlik kültürüne önem verilir.

Temizlik kültürü, halk bilimi disiplininin çalışma konularından birisidir. Temizlik, temizlikte kullanılan araç ve gereçler, temizlik ürünleri, temizleme alanları, hamam ve ılıca

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme kültürü, çamaşır yıkama (Çobanoğlu 2005: 58), banyo kültürü, geleneksel temizlik yöntemleri, temizlikte bitkilerden yararlanma, temizlikte doğada yer alan maddelerden yararlanma, temizlik terimleri, temizlikle ilgili kalıp ifadeler, temizlikle ilgili adlandırmalar, temizlik için üretilen halk teknolojisi ürünleri, sözlü edebiyat ürünlerinde temizlikle ilgili unsurlar, ziyaret suları çevresinde temizlik, halk takviminde temizlik, halk zoolojisinde temizlik, yerleşim türlerinde temizlik, temizlik zamanı, dünya kültürlerinde temizlik, temizlik tarihi, geçiş dönemlerinde temizlik, temizlikle ilgili geleneksel meslekler, temizlik için kullanılan el sanatı ürünleri, temizlikle ilgili giyim- kuşam, halk mimarisinde temizlik, halk hekimliğinde temizliğe yönelik uygulamalar, halk ekonomisinde temizlik, mutfak kültüründe temizlik, dinlerde temizlik, temizlikle ilgili halk inanışları, temizlikle ilgili etnografya, temizlik ve su kültü, geleneksel kozmetik bilgisi, temizlik günleri, davranış kültüründe temizlik, temizlik kültürüyle ilgili konular içerisinde yer almaktadır. Temizlik kültürü başlığına giren konular daha da genişletilebilir. Konular kendi içerisinde ayrı başlıklara ayrılabilir.

Halk bilimi çalışmalarında, temizlik kültüründe bitkilerden yararlanma konusu, tek başına bir başlık olarak incelenmemiştir. Araştırma sahası Doğu Karadeniz Bölgesi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde de temizlikte bitkilerden yararlanması ile ilgili bir çalışmanın ele alınmadığı görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde bitkilerden temizlikte nasıl yararlanıldığı incelenmektedir. Böylece halk bilimi araştırmalarında temizlik kültürüyle ilgili yapılacak araştırmalarda bitkilerin kullanımıyla ilgili literatür oluşuna bir katkı sunulmaktadır.

Bu çalışma, temizlik kültürü konuları içerisinde bulunan temizlik kültüründe bitkilerin kullanmasıyla ilgilidir. Bu kapsamda, Doğu Karadeniz Bölgesi illerinden Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Bayburt, Gümüşhane illeriyle ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri, bildiri, kitap, makale, ansiklopedi, sözlük ve internet kaynakları içerisinde temizlik kültüründe bitkilerin kullanılmasıyla ilgili bilgiler derlenmiştir. Bu bilgiler üzerinden değerlendirmeler yapılarak, bölgede insanların temizlik kültüründe geleneksel olarak bitkilerden yararlanması ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Temizlik İçin Bitki Türlerinden Üretilen Süpürge Çeşitleri

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin çok zengin bir bitki örtüsüne sahip olmasının etkisiyle birlikte doğada yetişen ağaç türlerinin çoğundan temizlikte yararlanılır. Temizlik için yapılan süpürgeler ormanlarda yetişen bitki türlerinden üretilmektedir. Bu bitkiler: süpürge çalısı- erike (Keleş 2023: 532), ligarba (Kural 2012: 115), doruk (Temiz 2019: 476), komar-orman gülü (Haberal 2011: 89), laden çalısı (Keleş 2023: 502), tavşanmemesi (Kural 2012: 234), sorkun ağacı (Yıldızoğlu 2019: 178), sifin (Keleş 2023: 562), çam ve daha birçok bitkiden oluşmaktadır. Ayrıca toprağa süpürge darısı (mısır süpürgesi) ekilerek bu bitkiden süpürge üretilip kullanılmaktadır (Köse 2001: 35).

Temizlikte en çok kullanılan araçlardan biri olan süpürge, Türk kültür tarihinde kullanılan en eski kelimelerdendir. Türk kültüründe süpürmek ile ilgili söylenmiş sözler (Ögel 1978: 331-334) temizlik kültüründe süpürgeye verilen önemi ortaya çıkarmaktadır. Süpürge kelimesi, güncel Türkçe sözlük içerisinde “süpürme işleminde kullanılan araç” olarak tanımlanmaktadır (URL-1).

Süpürge evin içerisinde ve dış mekânlarda bulunan toz, kir, çöpleri süpürüp ortamdan atmak için kullanılır. Süpürge ile temizlikte yararlanılması, evin içinde oluşan pisliklerden evi koruması süpürgeyle ilgili halk inanışlarının oluşmasına neden olmuş ve süpürge bu yönüyle majik bir kuvvet olarak görülmüştür. İnanış dünyasında, süpürge nazara karşı koruyucu bir nesne olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca sözlü edebiyat ürünlerinde süpürge ile ilgili pek çok örneğin bulunması süpürge'nin geleneksel yaşamdaki önemini ortaya çıkarmaktadır (Aytar 1975: 7418).

Teknolojinin ilerlemesi zaman içerisinde elektrikli süpürgelerin ortaya çıkıp yaygınlaşması ile birlikte geleneksel süpürgelerin kullanımı azalmaya başlamıştır (Eroğlu ve Köktan 2013: 215). Günümüzde evlerin içerisinde temizlik genellikle elektrik süpürgesi ve çeşitleri ile yapılmaktadır. Ancak evin dışarısında bulunan alanlar, sokaklar, kapılar, merdiven vb. yerler bitki süpürgeleri ile süpürülmektedir (Eroğlu ve Köktan 2013: 224).

Bitki süpürgelerinden yararlanmak yaylacılık kültüründe de önemlidir. Yayladaki evler, ahırlar için süpürge yapmak yayladaki işlerden biridir (Haznedaroğlu ve Karagöz 2019: 211).

Bitki süpürgeleri ayrıca yaprak süpürmek amacıyla kullanılır (Gülay 2001: 96). Ormanlardan, ağaçlık yerlerden hayvanların altına sermek için yaprak süpürülürken bitki süpürgeleri tercih edilir. Kaynaklarda hayvancılığın yoğun olduğu dönemlerde ormanların neredeyse yaprak kalmayacak şekilde süpürülüp temizlendiği belirtilir (Tuncer 2019: 423). Bunun yanında köy ve yayla yerleşimlerinde evlerin çevresine düşen yapraklar bitki süpürgeleriyle süpürülür.

Fotoğraf 1: Çalı süpürgesi ile yaprak süpürme

Bitki süpürgeleriyle ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse bu araçların genellikle evin dışında ve çevre temizliğinin yapılmasında kullanıldığı görülecektir. Bunun yanında

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme tarım ürünleri için oluşturulan harmanların temizlenmesinde örnek olarak fındık harmanlarının süpürülmesinde kullanılmaktadır (URL-2). Bitki süpürgeleriyle ayrıca hayvanların ahırlarının temizliği yapılmaktadır (Durgun 2005: 552). Bitki süpürgelerinden süpürge darısı süpürgesi ise daha çok ev içinde ve çevresinde yapılan temizlik işlerinde tercih edilmektedir (Köse 2001: 35).

Bitkilerden elde edilen süpürge çeşitleri şunlardır:

Süpürge Darısından Yapılan Süpürge: Tarihi kayıtlarda mısır bitkisinden süpürge yapılıp Trabzon yöresinde kullanıldığı belirtilmektedir (Öztürk 2008: 273). Bu süpürge "süpürge darısı" adı verilen bitkiden üretilmektedir. Süpürge darısı bitkisi, geçmişte Karadeniz Bölgesi'nde ekimi yapıp süpürgesi satılan temizlik araçları arasında yer almaktadır. Ekin zamanı, mısır tarlalarının içerisine (Gökgöl 1937: 73) veya kenarına süpürge darısı tohumu atılarak süpürgelik ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktadır. Doğu Karadeniz'de yakın dönemlere kadar kırsal alanlarda ve yaylalarda kullanılan bitki süpürgelerinden biri süpürge darısından yapılan süpürgelerdir. Bu süpürgeler "mısır süpürgesi" adıyla bilinmektedir. Köylüler tarafından bahar aylarından nisan- mayıs içerisinde bahçelerin bir bölümüne süpürge darısı ekilmektedir. Sonbahar aylarında eylül- ekim döneminde süpürge darısı biçilmektedir. Sonra çeşitli işlemlerden geçirilerek süpürge bağlanmaktadır. Süpürge darısı ekilmesiyle yapılan süpürgeler yakın dönemlere kadar kişilerin kendi süpürge ihtiyacını karşılarlarken, 2000'li yıllardan sonra süpürge darısı ekiminin azalmasıyla birlikte bu araçların yerini pazardan alınan el süpürgeleri almıştır (Köse 2001: 35).

Fotoğraf 2: Süpürge Darısı Bahçesi

Süpürge darısından elde edilen süpürge daha çok evin içerisinde kullanılmaktadır. Bunun yanında evin çevresindeki dış mekânlarda da bu süpürgeден yararlanılmaktadır.

İskender KELEŞ

Fotoğraf 3: Pazarlarda süpürge satışı

Bölgede insanların ekim yaparak ürettikleri darı süpürgeleri, süpürge ihtiyacını karşılayarak ev ekonomisine katkı sunar. Geçmişte tarımı yapılan bu ürünün günümüzde de ekimi devam ettirilebilirse ailelerin kendi süpürge ihtiyaçlarını karşılamaları sağlanır. Ayrıca süpürge darısı ekimi teşvik edilirse bu tarım kültürü mirası gelecek kuşaklara aktarılmış olacaktır.

Süpürge Çalısı- Erike Bitkisinden Yapılan Süpürge: "Süpürge çalısı", "erike" ve farklı adlandırmaları olan bitkiden oluşturulan süpürge (Kural 2012: 111). Sonbahar ve ilkbahar ayları içerisinde ormanlık alanlara ve bu ağaçların yetiştiği yerlere gidilip erike dalları kesilir. Sonra kesilen dallar kuruyunca dallar süpürge olacak şekilde bağlanır (Keleş 2023: 532). Ormanlık alanlardan elde edilerek süpürgesi yapılan bu tür insanların doğadaki bitkilerden temizlik ürünü üretmesine bir örnektir.

396

Fotoğraf 4: Erike Bitkisi

Ligarba Bitkisinden Yapılan Süpürge: Ligarba bitkisi süpürge yapımında kullanılan bitkilerdendir (Kural 2012: 115). Ormanlık alanlardan ligarba bitkilerinin çalı kısımları kesilip bağlanarak ligarba süpürgesi oluşturulur. Yayla ve köy yerleşimlerde tercih edilir. Yaygın bir süpürge türüdür (Keleş 2023: 251). Bu bitkiye "lifor", "süpürge ağacı" (Karpuz 1993: 96) gibi isimler de verilmektedir. Ligarba bitkisine verilen isimlerden birinin "süpürge ağacı" (Karpuz 1993: 96) olması bitkinin süpürge yapımında kullanıldığının bir göstergesidir. Örnek olarak bölgenin önemli tarım ürünlerinden biri olan fındıkların harman süreçlerinde süpürülme işlerinde kullanılan süpürge türlerinden biridir (URL-2) Ligarba bitkisinin Doğu Karadeniz Bölgesi bitki örtüsü içerisinde yayla yerleşimlerine yakın yerlerde

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme ve yaylalarda çok yetişen bir bitki olmasından dolayı bu bitkinin süpürge üretiminde kolay ulaşılan bir madde olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 5: Ligarba Bitkisi

Komar- Orman gülü Süpürgesi: Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bolca yetişen komar-orman gülü bitkisinden süpürge yapılmaktadır (Haberal 2011: 89). Ormanlardan komar çalları kesilerek süpürge oluşturulur. Bölgenin ormanlarında çokça rastlanan bir bitki olması kolay şekilde süpürgelik oluşturulmasına yardımcı olmaktadır.

Fotoğraf 6: Komar Bitkisi

Zifin-Sifin Süpürgesi: Sarı çiçek açan, "zifin", "sifin", "cifin" "sarı ağı" (Baytop 2007: 293) gibi adlandırmaları olan, bölgede yaygın olarak yetişen bir bitkidir. Köy ve yayla yerleşimlerinde sifinlerin dallarından süpürge yapılmaktadır (Keleş 2023: 562). Bu bitkinin bölge ormanlarında bolca yetişmesi süpürge olarak kullanılmasını kolaylaştırmıştır.

Fotoğraf 7: Sifin Bitkisi

Doruk Ağacı Süpürgesi: Yaylacılık kültüründe evlerin temizliğinde ormanlardan elde edilen süpürgeler kullanılır. “Ladin ağacı”, “sakız ağacı” gibi isimlerle de bilinen bu ağacın dallarından yapılan süpürgeler bölgede yaygındır (Kural 2012: 31). Yaylalarda bolca yetişen doruk ağaçlarının dalları alınıp güneşte kurutulur. Sonra dallar süpürge oluşturacak şekilde bir araya getirilip bağlanır (Temiz 2019: 476). Yaylalarda ve yaylalara yakın alanlarda doruk ağaçlarının yetişmesinden dolayı genellikle yaylacılık kültürüne sahip aileler tarafından yaylalarda bu süpürgelerin kullanıldığı belirtilebilir (Keleş 2023: 503).

Fotoğraf 8: Doruk ağaçlarıyla kaplı ormanlar

Tavşan Memesi Bitkisinden Yapılan Süpürge: Tavşan memesi bitkisi süpürge yapımında kullanılmaktadır (Kural 2012: 234). Çok yaygın olarak kullanılan bir süpürge değildir. Diğer bitki süpürgelerinde olduğu gibi dış mekânlarda tercih edildiği belirtilebilir.

Fotoğraf 9: Tavşanmemesi Bitkisi

Laden Çalısı Bitkisinden Yapılan Süpürge: “Laden çalısı” (Keleş 2023: 502), “istiva” (Kukul 2001: 386), “istifiza” (Topal 2020: 557), “istifla”, “istifila” (Eyüboğlu ve Alşan 2018: 149) ve daha farklı adlandırmalarla bilinen bitkinin dalları kesilerek kurutulur. Kurutma işlemi gerçekleştirildikten sonra dallar birleştirilerek üst kısmından bir ip veya tel ile bağlanarak süpürge yapılır (Keleş 2023: 502). Kapıları ve bahçeleri süpürmek için tercih edilmektedir. Süpürge yapmak için yetiştiği yerlerden toplanır (Eyüboğlu ve Alşan 2018: 149). Doğadan kolayca elde edilip süpürgesi kısa sürede oluşturulacak bir süpürge türüdür.

Fotoğraf 10: Laden Çalısı Bitkisi

Sorkun Ağacı Süpürgesi: Bayburt yöresinde sorkun ağacının dal kısımları kesilerek süpürge elde edilir. Harman kültürünün yaygın olduğu yörede harman ve çevresinin temizlenmesi yapılırken ve hayvanların gübrelere temizlenirken kullanılmaktadır (Yıldızoğlu 2019: 178). "Sorkun", söğüt ağacına verilen isimlerden biridir (Baytop 2007: 248).

Çam Ağaçlarının Dallarından Yapılan Süpürgeler: Yaylalardaki ormanlık alanlarda yetişen çam ağacı türlerinin dallarından süpürgeler yapıp kullanılır.

Diğer Bitki Türlerinden Yapılan Süpürgeler: Doğu Karadeniz Bölgesi, çok zengin bir bitki örtüsüne sahip olmasından dolayı doğada yetişen farklı bitki çeşitlerinden de süpürgeler yapılmaktadır. Örnek olarak ince çalı türlerinden hayvanların ahırını süpürmek amacıyla süpürgeler oluşturulur (Durgun 2005: 552). Hayvanların ahırlarının süpürülmesi için yapılan süpürgeler farklı adlandırılmalarla görülmektedir. Trabzon'da "çalı süpürgesi", "üzümcük süpürgesi" (Köse 2001: 35), Trabzon'un Çaykara- Dernekpazarı yörelerinde "çihal" süpürgesi (Durgun 2005: 552), Rize yaylalarında "çahavel" (Haznedaroğlu ve Karagöz 2019: 211), Artvin Yusufeli'nde "sakkavel" (Ertürk 2015: 219) adı verilmektedir. Ayrıca Giresun yöresinde "sakağol" adıyla bilinen kızamık bitkisinden üretilen ahır süpürmek için kullanılan süpürge (Tekin ve Cantürk 2019: 463) bu süpürgelerin bir örneğidir. Bu süpürgeler genellikle köy ve yaylalarda hayvanların ahırlarının temizlenmesinde ve dış mekânların temizliğinde kullanılır.

Fotoğraf 11: Ahır Süpürgesi

Temizleyici Olarak Kullanılan Bitkiler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetişen bitkilerin bir kısmı yöre insanları tarafından temizleyici madde olarak kullanılmaktadır. Asma ağaçlarının kabuk kısımlarından bulaşık temizleyicisi olarak faydalanılır (Karpuz 1993: 94). Bazı ağaç türlerinin yakılması sonucu elde edilen odun külleri çamaşır yıkama, saç yıkamada temizleyici yönüyle tercih edilir (Yılmaz 2014: 376). Ağaç türlerinden bir kısmının külü daha çok tercih edilmektedir. Pelit (Meşe) (Yıldızoğlu 2019: 192), incir külü (Kuyumcu 2006: 302) tercih edilen ağaçlardan bazılarıdır.

Temizleyici olarak kullanılan bitkiler şunlardır:

Asma Kabuğu: Asma bitkisinin kabuk kısımları, temizleyici olarak bulaşıkların, kap kacakların temizlenmesinde kullanılmaktadır. Asma ağacının kabuklarından bulaşık temizliği yapılırken bir bulaşık teli gibi faydalanılır. Asma ağacının kabukları toplanarak bulaşık yıkanırken kirlerin çıkarılmasına yardımcı olur. Özellikle bakır kapların temizlenmesinde etkilidir. Doğu Karadeniz'de doğayla iç içe yaşayan insanlar doğanın ürünlerinden yararlanmış bunu temizlik kültürüne de yansıtmıştır. Haşim Karpuz, çocukluğunun geçtiği Trabzon Yeri Yaylası'nda gözlemlediği bir pratikte ninesinin bulaşık yıkama işlemi sırasında asma kabuğu kullandığını belirtmektedir (Karpuz 1993: 94).

Fotoğraf 12: Asma Kabuğu

Odun Külünden Yapılan Kül Suyu: Odun külü, kadim dönemlerden günümüze temizlik kültüründe en çok yararlanılan bitkisel ürünlerden biri olmuştur. Çamaşırların yıkanması, bulaşıkların ve mutfak araç ve gereçlerinin temizlenmesi, saçların yıkanması gibi temizlik kültürü içerisine giren işlerin gerçekleştirilmesinde kullanılmıştır (Alptekin 2019: 35-37).

Doğu Karadeniz'de temizlik kültüründe kullanılan maddelerden biri ağaçların yakılmasıyla oluşturulan odun külleridir. Bölgede yaşayan insanların ısınma aracı olarak odun kullanmalarından dolayı kül üretimi sağlanmaktadır. Odun külleri geçmişte çamaşır yıkama işlemi sırasında kullanılıyordu. Çamaşırlar suyun fazla olduğu dere ve ırmak kenarlarında yıkanılıyordu. Büyük kazanlara su dökülüp kaynatılıyordu. Büyük sepetlerin içerisine yıkanacak olan çamaşırlar ıslatılarak yerleştiriliyordu (Yılmaz 2014: 376). Sepete yerleştirilen çamaşırların üzerine bir bez serilip bezin üstüne bir miktar kül dökülüyordu

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme (Kuyumcu 2006: 302). Ardından sepetteki çamaşırların üzerine kaynamış su dökülüyordu (Yılmaz 2014: 376). Yapılan bu işlem sonucu çamaşırlar yumuşatılırdı (Topal 2020: 566) Kül suyu, çamaşırların içine koyulup bir süre kaldığında lekeleri çıkaracak seviyeye gelmektedir. Kül suyu deterjan işlevi görmektedir (Yılmaz 2014: 467). Kül suyunun döküldüğü sepetlerin altına bölgedeki ağaçlardan üretilen tekne adı verilen araç yerleştiriliyor ve bu sayede kül suyunun başka işlevlerde kullanılabileceği düşüncesiyle harcanması engelleniyordu (Yılmaz 2014: 376). Sepetlere çamaşırların dizilip kül suyu ile yıkanmasına Rize- Hemşin yöresinde “kasar etmek” adı veriliyordu (Kuyumcu 2006: 302). Kül suyu ayrıca çamaşırlar içerisinde görülebilecek bitlerin temizlenmesinde kullanılmaktadır (Melikoğlu 2018: 575).

Bazı ağaç türlerinden elde edilen küller çamaşır yıkamada daha etkilidir. Örnek olarak, Bayburt yöresinde çamaşır yıkamada pelit (meşe) ağacının külü (Yıldızoğlu 2019: 192) tercih edilmektedir. Meşe (pelit) ağacından elde edilen küller kül suyu yapımında öne çıkmaktadır (URL-3). Youtube platformunda kül suyuyla ilgili içeriklere bakıldığında da meşe külünün temizlikte kullanımının öne çıktığı görülmektedir (URL-4). Rize, Hemşin yöresinde incir dalının külü kullanılmaktadır. İncir dallarının küllerin çamaşırları beyazlaştırdığı, temizlediği belirtilmektedir (Kuyumcu 2006: 302).

Kül suyu, bölgede bulaşık yıkama ve mutfak gereçlerinin temizlenmesinde de kullanılır (Topal 2020: 566; Küçükyıldız Gözelce 2021: 843). Mutfak malzemelerinin kül suyu ile temizlenmesi doğal ürünlerle temizlik yapılmasının bir örneğidir. Youtube platformunda yer alan videolarda kül suyu ile bulaşık yıkama örnekleri verilmektedir. Özellikle içi kararmış çaydanlık, tencere gibi mutfak eşyalarının kül suyu ile yıkandığında iyi bir şekilde temizlendiği belirtilmektedir (URL-5). Cam bardakların, cam tabakların yıkanmasında kül suyunun etkili olduğu aktarılmaktadır. Ayrıca mutfak gereçlerinin buğulu kalmasını engellediği ifade edilmektedir (URL-6).

Kül suyu, sadece çamaşırları yıkamak veya bulaşık yıkamak amacıyla değil çocuklarının banyosunda da kullanılır. Çocuklarda görülen egzama, pişik, kaşıntı, temre gibi rahatsızlıkları geçirmek amacıyla çocukların banyo suyuna kül suyu katılıp kül suyuyla yıkanır (Yılmaz 2014: 376). Kül suyundan vücutta çıkan yaraların tedavisinde ve romatizma hastalıklarının iyileştirilmesinde yararlanır. Saç bölgesinde kepek oluştuğunda saçlar kül suyuyla yıkanarak kepeğin etkisi bitirmeye çalışılır (Melikoğlu 2018: 575). Kül suyuyla saçların sürekli yıkanmasının saçları temiz tuttuğuna (Gülay 2001: 300) ve saç dökülmelerine engel olduğuna inanılmaktadır (Gedikoğlu 2012: 355).

Günümüzde sağlıklı yaşam düşüncesinin artması ile birlikte temizlikte doğal temizleyicilere başvurulmaktadır. Youtube platformunda kullanıcılar tarafından oluşturulan, kül suyu ile çamaşır yıkama, bulaşık yıkama, kül suyunun kullanıldığı temizleme alanları ile ilgili çok sayıda video bulunmaktadır (URL-6). Kül suyunun yapılış süreci, çamaşır yıkama, saç temizleme, bulaşık gibi işlerde nasıl değerlendirilmesi gerektiği

videolarda anlatılmaktadır (URL-7). Dünya üzerinde gerçekleşen salgınlar, yaşanan hastalıklar insanların sağlıklı yaşam bilincini artırmıştır. Bundan dolayı gündelik yaşamda gerçekleştirilen temizliklerde kül suyu gibi doğal temizleyiciler tercih edilmeye başlanmıştır. Youtube platformunda kül suyunun temizlikte kullanılmasıyla ilgili farklı içeriklerin bulunması insanların temizlik kültüründe geleneksel temizleyicilere yönelmeye başladığının bir göstergesidir. Youtube ve diğer sosyal medya araçlarında kül suyu ile ilgili oluşturulan içeriklerle birlikte temizlikte kül suyunun kullanılması ile ilgili bir farkındalık oluşturulmaktadır. Bu sayede kül suyu kullanımıyla ilgili bilgilerin gelecek kuşaklara aktarımı da sağlanmaktadır (URL-5, URL-6, URL-7).

Fotoğraf 13: Odun Külü

Kül suyu yapımı, geleneksel yaşamın sürdürüldüğü köy ve yayla yerleşimlerinde yapılmaya devam edilebilir. Isınma ihtiyacını odunla sağlayan yerleşimlerde odunların külü atılmayıp kül suyu yapımında değerlendirilmelidir. Böylece kül suyu üretilmesiyle ev ekonomisine katkı sunulacaktır. Ayrıca odun külleri atılmayıp külün kullanıldığı tüm alanlarda değerlendirilebilir.

Bitkilerden Elde Edilen Sirkenin Temizlikte Kullanılması

Bitkilerden yapılan sirkeler temizleme sırasında temizleyici madde olarak kullanılmaktadır. Doğu Karadeniz’de elma, armut, üzüm gibi meyvelerden üretilen sirkeler gıda olarak tüketilmesinin yanında temizlik amacıyla da değerlendirilmektedir. Dijital platformlarda bitkilerden üretilen sirkelerin temizlikte kullanılması ile ilgili çok sayıda video bulunmaktadır (URL-8). Özellikle elmadan üretilen beyaz elma sirkesi temizlikte tercih edilmektedir (URL-9).

Banyo Yapımında Bitkilerden Yararlanma

Doğu Karadeniz’de banyo yapımında doğadaki bitkilerden de yararlanılmaktadır. Asma ağacının suyu (Gedikoğlu 2012: 355, yayla çiçeği (maranta) (Yanıkoğlu 1943: 284), defne vb. bitkiler banyo yapılırken kullanılmaktadır. Bitkilerle banyo suyuna katılması ayrıca tedavi amaçlı olmasından dolayı da gerçekleştirilmektedir. Bölge insanı saçla ilgili

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme hastalıklarda doğadaki bitkilerden yararlanarak banyo suyuna katılmaktadır (Köse 2001: 173; Aktaş Küçükay 2019: 49).

Asma Suyuyla Saç Yıkama: Trabzon yöresinde üzümlerin yetiştiği asma bitkilerinden çeşitli şekillerde yararlanır. İlkbahar aylarının sonlarında üzüm asmalarının dallarının birkaç tanesi kesilir. Üzüm asmasının içinden su akmaya başlar. O sular bir şişeye doldurulur. Bu suyla saçlar yıkanır. Geleneksel görüşe göre bu suyun saçları yumuşattığına ve dökülmesini engellediğine inanılır (Gedikoğlu 2012: 355).

Yayla Çiçeği - Maranda İle Yıkama: Türkiye sahasının çeşitli coğrafi alanlarında "altın otu", "altın çiçeği", "sarı çiçek", "mantuvar çiçeği" (Baytop 1984: 346), "ölmez çiçek" (Baytop 2007: 236) adlarıyla bilinen bitki, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde "maran", "maranta" (Yanikoğlu 1943: 284), "yayla çiçeği" (Köse 2001: 173), "altın otu" (Çelebi 2019: 69), "altın çiçek" (Melikoğlu 2018: 577), "kalisar çiçeği" (Avcioğlu 2022: 323) ve daha farklı adlandırmalarla bilinmektedir.

Yayla çiçeği, Doğu Karadeniz geleneksel temizlik kültüründe farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Yayla çiçeği güzel bir kokuya sahiptir. Bundan dolayı bölgede geçiş dönemleriyle ilgili pratiklerde çocukların banyosunda yayla çiçeği- maranda tercih edilir. Bu uygulamada çocukların, gelecek yaşamlarında güzel kokması düşüncesi etkilidir (Yanikoğlu 1943: 284). Banyo suyuna yayla çiçeğinin koyulmasının bir diğer nedeni çocuklarda görülen bazı hastalıklara engel olmaktır. Trabzon yöresinde yayla çiçekleri sarılık hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır. Bebeklerin ilk yıkanmasında bu çiçek bebeğin banyosuna katılarak sarılık olmaması düşünülür (Köse 2001: 173). Giresun yöresinde de bu bitkiyle yıkanan çocukların sarılık almayacağına inanılmaktadır. Bitkinin çok sayıda hastalığa şifa olan bir bitki olarak düşünülmesinden dolayı doğum döneminden itibaren çocukların yayla çiçeğiyle yıkandığı belirtilmektedir (Melikoğlu 2018: 577). Yayla çiçeklerin koku özelliğinin (Melikoğlu 2018: 577) bulunmasından dolayı köy ve yayla yerleşimlerinde evlerin belli yerlerine bu çiçeklerden yerleştirilir.

Gümüşhane'nin Torul ilçesinin yaylalarında gerçekleştirilen bir uygulamada yaylaya çıkıldığı ilk günlerde yayla çiçekleri toplanır. Bir inanışa göre bu çiçekleri toplamayı başaran ilk kişinin yaylacılık süreçlerindeki işlerini erken bitireceğine inanılmaktadır. Ayrıca yayla çiçeği toplayan kızların becerikli olduğu düşünülür (Üçüncü 2019: 203). Yayla çiçeklerini toplatmaya yönelik ifadeleri barındıran bu inanışlar yayla çiçeklerinin bölge insanın hayatında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Bu durumun oluşmasında yayla çiçeklerinin hastalıkların tedavisinde ve pek çok farklı alanda kullanılmasının etkili olduğu söylenebilir.

Yayla çiçeği kozmetik, temizlik, halk hekimliği (Çelebi 2019: 69) alanlarında kullanılır. Çiçeğin çeşitli işlevlerde kullanılmasından dolayı yayla dönüşlerinde yaylacılar bu çiçeklerden demet yaparak evlerine getirir (Köse 2001: 173). Ayrıca yayla çiçekleri yayla

yollarının çevresinde (Zaman 2007: 341), yaylalarda düzenlenen törenlerde satılarak ekonomik bir gelir oluşturur.

Aylık Otu ile Yıkama: Artvin yöresinde yüzünde kızarıklık olan, çapak çıkan çocuklara banyo yaptırılırken banyo suyuna aylık otu verilen bir bitki katılır. Bebekler, kırkları dolana kadar bu bitkiyle yıkanır (Aktaş Küçükay 2019: 49).

Söğüt Ağacının Yapraklarını Kullanarak Yıkama: Giresun yöresinde güneş çarpması vakası ile karşılaşıldığında başvuru alan bir halk hekimliği uygulamasında söğütlerin yapraklı dallarından yararlanılır. Yapraklı dallar koparılıp bir kazanın içerisinde kaynamaya bırakılır. Sonra suyun içerisindeki söğüt dalları parçalarından arındırmak için süzme işlemi yapılır. Kalan suyla birlikte banyo edilir (Avcioğlu 2022: 179).

Defne Yaprığıyla Saç Yıkama: Defne ağacının yapraklarından banyo yapılırken yararlanılır. Defne yapraklarından elde edilen suyla saçlar yıkanır (Keleş 2023: 483). Defne yaprağı ile ilgili hazırlanmış youtube platformunda yer alan bir içerikte defne yapraklarının saç dökülmesine engel olduğu belirtilmektedir (URL-10)

Fotoğraf 14: Defne Ağacı

Saç Yıkamada Kullanılan Diğer Bitkiler: Saçların yıkanmasında tedavi edici etkisi de dikkate alınarak bazı bitki türlerinin yaprak, kabuk gibi kısımları kullanılır. Üzüm yaprağı, karayemiş ve erik yaprakları, yeşil ceviz kabukları suda kaynatılıp saç bölgesine sürülür. Odun külü saç yıkamada kullanılan temizlik ürünlerinden biridir. Kül suyu bir tülbent içerisinden geçirilip kül suyu oluşturulur. Kül suyuyla birlikte saçlar yıkanır (Gedikoğlu 2012: 355).

Bitkilerden Üretilen Sabun ve Sabun Yerine Kullanılan Alternatif Bitkiler

Bitki türlerinden elde edilen sabunlar doğal temizleyici olarak kullanılmaktadır. Çamaşırların yıkanmasında, saç yıkamada ve diğer temizlik işlerinde bitki sabunları tercih edilmektedir.

Zeytincilik tarımının yapıldığı Trabzon- Akçaabat ilçesi ve çevresinde 20. Yüzyılın başında zeytinyağı sabunu yapıldığı belirtilmektedir (Topal 2020: 566). Zeytinden üretilen sabun bölgede temizlik kültüründe kullanılmıştır. Üretilen sabunların daha çok iç pazarda

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme tüketimlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir (Uzun 2010: 182). Bölgede zeytin tarımının oldukça azalmasından dolayı zeytinden sabun yapımı da ortadan kalkmıştır.

Fındık tarımının yoğun olarak yapıldığı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde fındık bitkisinin yağından sabun üretimi gerçekleştirilmektedir (Peker 1947-1948: 217). Fındık yağı sabun sanayisinde kullanılmaktadır (Duman 2008: 128). Bölgenin en önemli tarım ürünlerinden olan fındıktan üretilen sabun temizlik kültüründe kullanılan sabun türlerinden biridir.

Doğu Karadeniz'de bolca yetişebilen defne ağaçları sabun üretiminde kullanılabilir. Defne yağından oluşturulan sabundan vücutta görülen saç dökülmelerinde ve cilt hastalıklarında yararlanılmaktadır (Bilgin 2006: 32).

Bitki türlerinden bazıları sabun vazifesi görmektedir. Rize yöresinde sabun bulunmadığı zamanlarda "sabun otu" adıyla bilinen bir bitkiden yararlanılmaktadır. Bitkinin sabun otu olarak adlandırılmasında sabuna benzer şekilde köpük oluşturması etkili olmuştur. Rize yöresi temizlik kültüründe başvurulan bitki türlerinden bir tanesidir (Sinoğlu 2017:103).

Yöre insanının sabun yerine onun vazifesini görebilecek bitkiler bulması yörede yaşayanların coğrafyanın bitki kültürü hakkında bilgi ve deneyimleri olduğunu göstermektedir.

Bitki Türlerinden Üretilen Geleneksel Temizlik Aletleri

405

Doğu Karadeniz Bölgesi köylerinde geleneksel el sanatlarına dayalı olarak ağaçlardan kap kacak, tarım aletleri oluşturulur. Ağaç kaplar ladin, çam, gürgen, kızılbaş gibi bölgede yetişen ağaç türlerinden yapılır (Sümerkan 2008: 68-76). Ağaçlardan yapılan kapların bir kısmı da temizlikte kullanılmak üzere üretilir. Çamaşırların yıkanması sırasında kullanılan humul (Karpuz 1993: 94), çamaşır tekneleri (Karpuz 1986: 184), çamaşır sepetleri (Yılmaz 2014: 376), çamaşır küreği (Günaydın 2018: 46), kufa (Kalyoncu 2001: 92) gibi araç ve gereçler geleneksel temizlik aletlerinin birer örneğidir.

Bitkilerden üretilen temizlik aletleri şunlardır:

Humul/Gumul: Derelerde, su kenarlarında, çamaşırların yıkandığı dönemlerde kül suyu kullanılarak çamaşır yıkama yapılırken kullanılan bir kaptır. Yayla ve çevresindeki ormanlarda yetişen çam ağaçlarının dal olmayan yerlerinin kabuğu soyulup silindir biçiminde üretilen bir kaptır. Bu kap, kül suyuyla çamaşırların ağartılma işinde kullanılmaktadır (Karpuz 1993: 94).

Şalpaزاری- Geyikli yöresinde bu araç "gumul" adıyla bilinmektedir. Yaklaşık olarak 40-50 cm çapa 60-70 cm yüksekliğe sahiptir. Silindir şekline sahip olup iki tarafı da açıktır. Kendir-kenevirden yapılan tevek- keten dokumalarının yapıldığı dönemlerde kül suyuyla kendir iplerinin yumuşatılması sırasında kullanılan bir araçtır (Gülay 2001: 197).

“Humul” (Karpuz 1993: 94), “gumul” (Gülay 2001: 197), “humi kufası” (Kalyoncu 2001: 70-80; Coşar 2019: 380) adları verilen bu aletin insanların doğayla iletişimleri sonucunda geleneksel yöntemlerle ağaçlardan ürettikleri görülmektedir. İnsanların doğadan kendi bilgi ve tecrübelerine dayalı olarak oluşturdukları, günümüzde üretimi yapılmayan bu aletin üretimini bilen ustalara ulaşarak etnografik olarak belgelendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bir halk teknolojisi ürünü olarak müzelerde sergilenerek gelecek kuşaklara bu aletin nasıl ve hangi işlevlerde kullanıldığı aktarılmalıdır.

Çamaşır Yıkama Tekneleri: Çamaşır tekneleri eski dönemlerden itibaren bölgede çamaşırların yıkanmasında kullanılmaktadır (Öztürk 2008: 264). Çamaşır tekneleri köknar, ladin gibi ağaç türlerinden çivi çakma tekniğiyle oluşturulmaktadır (Karpuz 1986: 184). Çamaşır tekneleri ağaçlardan yapıldığı için “odun teknesi” adıyla da bilinir (Yıldızoğlu 2019: 192). Çamaşır teknelerine çamaşırlar koyularak yıkanmaktadır. Ayrıca geçmişte kül suyu ile çamaşırlar yıkanırken çamaşırların koyulduğu sepetlerin altına çamaşır tekneleri koyulup kül suyunun boşa gitmemesi sağlanırdı (Yılmaz 2014: 376). Çamaşır tekneleri evlerde çocukların banyo yapması için de kullanılıyordu. Çocuklar çamaşır teknelerinin içine koyularak yıkanıyor (Kürüm 2021: 524). Teknenin bir gereç olması ve gezdirebilmesi sayesinde tekneler kış aylarında sobanın yanına ya da ateşin yandığı yerin yakınına getirilip içerisinde çocuklara banyo yaptırılıyordu (Durmuş vd. 1996: 104). Teknelerin taşınabilir özellikte olması kullanışlı olmasını sağlamaktadır.

Çamaşır tekneleri, geçmişte yaygın olarak kullanırken günümüzde plastik, metal kapların yaygınlaşmasıyla oldukça azalmıştır. Ayrıca suyun olduğu çeşme, dere gibi yerlerde çamaşır yıkama kültürünün ortadan kalkması ve teknolojik gelişmeler sonucunda çamaşır makinelerinin yaygınlaşmasıyla çamaşır teknelerine olan ihtiyaç azalmıştır.

Halk teknolojisi ürünü olarak çeşitli şekillerde üretilen çamaşır tekneleri halk kültürü müzelerinde (Karpuz 2013: 7-11) sergilenmesi gereken temizlik aletlerinden biridir.

Çamaşır Sepetleri: Doğu Karadeniz Bölgesi’nde ağacın bol olmasından dolayı sepetçilik oldukça yaygındır. Bölgede çok sayıda sepet çeşidi sepetçi ustalar tarafından yapılmaktadır. Sepetler iş hayatında yük taşımak, meyve toplamak gibi farklı amaçlarla kullanırken (Sümerkan 2008: 84-89) ayrıca çamaşırların doldurulup derelerde yıkanmasında da kullanılır (Yılmaz 2014: 376). Örnek olarak Rize Hemşin yöresinde çamaşır yıkamada kullanılan üç ayaklı sepet türlerine “kasar sepeti” adı verilir (Kuyumcu 2006: 749).

Kül suyuyla çamaşırlar yıkanırken çamaşırlar ıslatılarak bu sepetlere yığılıp sepetin içine kül suyu dökülürdü (Yılmaz 2014: 376). Çamaşır sepetlerinin kullanımı çamaşır makinelerinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak derelerde, çeşme kenarlarında çamaşır yıkamanın bitmesiyle oldukça azalmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme

Çamaşır Küreği: Çamaşırları yıkarken çamaşırları dövüp kirini çıkarmak için odundan yapılmış araçlardır. Bu aracın tutacak yerleri oldukça dar, baş bölgesiyse daha geniştir (Günaydın 2018: 46).

Kopal: Eski dönemlerde çamaşırlar yıkanırken çamaşırların dövülmesinde kullanılan ahşaptan yapılmış merdanelere kopal adı verilmektedir (Tuncer 2019: 317). Ayrıca "kötek" (Durdu 2011: 85), "çamaşır tokmağı" adlarıyla da bilinmektedir.

Kürün: Genellikle yaylacılık kültüründe hayvanların su içmesi amacıyla oluşturulan, ağaçlardan oyularak yapılan ve içine su koyulan (Durdu 2011: 107) veya su akan kürünler tarım ürünlerinin yıkanması (Cantürk 2023: 423) amacıyla da kullanılmaktadır. Kürünlerin ağaçlardan elde edilen içi oyulmuş, suyun içerisinde biriktiği ve suyun içine aktığı bir araç olması farklı temizlik işlerinin de kürünlerin çevresinde yapıldığını göstermektedir.

Su Taşıma Kapları: Doğu Karadeniz'de çeşitli ağaç türlerinden su taşımak için kufa adı verilen kaplar yapılmaktadır (Kalyoncu 2001: 92). Gümüşhane yöresinde "ağaç küzesi" adı verilen, bölgede yetişen çam ağaçlarından yapılan su kapları kullanılmaktadır (Cantürk 2023: 381- 424). Yörede yaşayan insanların geleneksel yaşamlarında, ormanlardaki ağaç türlerinden yaptıkları ağaç kaplarını kullanmaları bölgede geleneksel kültüre ve sağlıklı yaşama önem verildiğinin bir göstergesidir.

Geçmişte suyun çeşmelerden taşındığı dönemlerde yaygın olarak kullanılan ve ormanlardaki ağaç türlerinden üretilen ahşap su kapları (Karpuz 1986: 188) günümüzde teknolojik değişimlere yenik düşmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Doğu Karadeniz'de temizlik kültüründe kültür ve coğrafya ilişkisine bağlı olarak coğrafyanın sunduğu bitkilerden yararlanılmaktadır. Temizlikte en çok kullanılan malzemelerden biri olan süpürgeler kırsal yerleşimlerde ve yaylalarda doğadaki bitkilerden elde edilmektedir. Günümüzde teknolojinin gelişmesi, çok çeşitli temizlik malzemelerinin bulunmasına rağmen Doğu Karadeniz'in köy ve yayla yerleşimlerinde temizlik kültüründe eskisi kadar olmasa da bitkilerden yararlanılmaya devam edilmektedir. Bu tercihte bölgenin coğrafi olarak zengin bir bitki örtüsüne sahip olmasından dolayı bitkisel temizlik malzemelerine kolay ulaşılması, sağlık açısından doğal temizleyicilere güvenilmesi, halk hekimliği tedavilerinde bitkilerden yapılan ürünlerle temizlik yapılması etkili olmaktadır.

Bitki örtüsü açısından zengin bir coğrafyaya sahip olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde temizlik uygulamalarında bitkilerden faydalanılmaktadır. Örnek olarak ormanlardaki bitki çeşitlerinden üretilen çeşitli geleneksel süpürgeler, çamaşırların yıkanmasında kullanılan bitkilerden üretilen odun külleri, bulaşıkları yıkamak amacıyla çeşitli bitkilerden elde edilen temizleyiciler, banyo yapımında kullanılan bitkiler bölgede temizlik yapılırken

kullanılmaktadır. Bölgede yer alan bitki türlerinden ayrıca temizlikte kullanılan araç ve gereçler yapılmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde temizlik için kullanılan araç ve gereçlerin önemli bir kısmı bölgede yetişen ağaç türlerinden yapılmaktadır. Bölge insanı doğadan elde ettiği ağaçlardan oluşturdukları temizlik aletleri bölge etnografyasının örneklerindedir. Bitkilerden üretilen temizlik aletleri Türk kültürü ve etnografyası açısından önem taşımaktadır. Halk bilimi alanında gerçekleştirilecek yeni maddi kültür araştırmalarında temizlik kültüründe yararlanılan bitkilerden üretilen aletlere de yer verilmelidir. Türkiye sahasının her bölgesinde yapılacak araştırmalarda temizlikte kullanılan, bitkilerden üretilen araç ve gereçler tespit edilmelidir. Ayrıca temizlik kültüründe kullanılan araç ve gereçler etnografik olarak belgelendirilmelidir. Günümüzde unutulacak bir duruma gelen temizlik aletlerinin yapılacak çalışmalarla gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Bitkilerden üretilen aletlerin yapımının sürdürülmesine destek verilmelidir. Bölgelerde kurulan halk bilimi ve etnografya müzelerinde temizlik kültürüyle ilgili araçlar da müzeler içerisinde değerlendirilmelidir.

Temizlik kültürü konusu, içinde pek çok alt başlık bulundurmaktadır. Halk bilimi araştırmaları açısından literatüre katkı sunacak zengin bir alandır. Doğu Karadeniz Bölgesi örneğinde olduğu gibi Türkiye sahasının her coğrafi alanında yapılacak olan çalışmalarla temizlik kültürüyle ilgili bir envanter oluşturulabilir. Halk bilimi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde temizlik kültürü ve temizlik kültüründe bitkilerden yararlanma gibi konular çalışılabilir. Özellikle halk bilimiyle ilgili hazırlanan monografilerde temizlik kültürü başlığı altında bitkilerin temizlikteki rolüne de yer verilebilir.

Kaynakça

- Aktaş Küçükay, Tuğçe. 2019. "Artvin Merkez Köylerinde Halk Hekimliği Uygulamaları (Derleme, İnceleme, Tasnif)". Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.
- Alptekin, Mehmet. "Mersin- Silifke Yörük Kültür Hayatında Kül". *Asia Minor Studies*, 7 (1), 34-45.
- Avcıoğlu, İlker. 2022. "Geçmişten Günümüze Giresun İli Halk Hekimliği İnanış ve Uygulamaları". Doktora Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Aytar, Selçuk. 1975. "Halk İnanmalarında Süpürge". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 16 (314): 7418.
- Baytop, Turhan. 1984. *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sanal Matbaacılık.
- Baytop, Turhan. 2007. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgin, Süleyman. 2006. "Sürmene'nin Şifalı Bitkileri-3". *Tekne- Kültür- Sanat Dergisi*, 7: 32.
- Cantürk, Samet. 2023. "Gümüşhane ve Yöresi Ağzıları (İnceleme- Metinler- Sözlük)". Doktora Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

- Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme Coşar, Asiye Mevhibe. 2019. "Tonya Ağzı Söz Varlığı ve Tonya Ağzı Sözlüğü". *Tonya Tarihi ve Kültürü* 349-400. Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Tonya Belediyesi.
- Çelebi, Yeter Kübra. 2019. "Giresun'da Geleneksel Şarküteriler". Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Çobanoğlu, Özkul. 2005. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duman, Mustafa. 2008. *Fındık Kitabı*, İstanbul: Kitabevi.
- Durdu, Ayşe. 2011. "Giresun'da Yayla Kültürü ve Geleneksel Yayla Evleri (Alucra ve Yağlıdere)". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Durgun, Hasan Hüsnü. 2005. "Yöresel Sözlüğe Başlangıç", *Geçmişten Geleceğe Çaykara- Dernekpazarı*. 551-560, Hazırlayanlar: Hasan Hüsnü Durgun, İsmail Sarı, Orhan Durgun, İstanbul: Çaykara ve Dernekpazarı Kültür ve Yardımlaşma Derneği Cemiyeti Yayınları.
- Durmuş, Sinan Vd. 1996. *Her Yönüyle Araklı*. Araklı Anadolu Öğretmen Lisesi Kültür Yayınları.
- Eroğlu, Erol ve Köktan, Yavuz. 2013. "Geleneksel Türk El Sanatlarından Süpürgecilik (Sakarya Örneği)", *Türük, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 212-226.
- Ertürk, Harun. 2015. "Artvin İli Yusufeli İlçesi Demirkent (Erkinis) Köyü Ağzı". Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Eyüboğlu Murat ve Alşan M. Hakan (2018). "Akçaabat Lugatı", *Akçaabat Lugatı Anonim Söz Varlığı ve Kelimeler Şiirler*, (Hazırlayanlar: M. Hakan Alşan, Murat Eyüboğlu, Erkan Ergül, Zehra Topal), 59-225, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gedikoğlu, Haydar. 2012. *Akçaabat Folkloru*. Trabzon: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gökgöl, Mirza. 1937. *Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Bir Araştırma Gezisi*. İstanbul: Kenan Basımevi ve Klışe Fabrikası.
- Gülay, Abdullah. 2001. *Ağasar Çepni Kültürü Geyikli- Folklor- İnceleme- Araştırma*. İstanbul: Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Günaydın, Meligül. 2018. "Trabzon/Tonya Ağzı Örneğinde İşlevsel Bir Ağız Sözlüğü Oluşturma Denemesi", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon
- Haberal, Hikmet. 2011. "Yaylacılık Kültürünün Yayla Turizmi İçerisindeki Önemi: Rize Yaylaları Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Haznedaroğlu, Aslıhan ve Karagöz, Didem Ayça (2019). "Yayla Kültüründe Kadın İş- Erkek İş Algısı Üzerine Bir Çalışma: Aşağı Çağrankaya Yaylası Örneği". *Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu 26- 28 Eylül 2019 Tam Metin Bildiri Kitabı*, (ed.: Mustafa Cin- Nazım Kuruca), 205-224. Giresun: Giresun Üniversitesi Yayınları.
- Kalyoncu, Hasan. 2001. *Trabzon Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü*. Akçaabat: Topkar Matbaası.
- Karpuz, Haşim. 1986. "Doğu Karadeniz Bölgesinde Ahşap Kap Yapımı". *Türk Folkloru Belleten*, 183-198.
- Karpuz, Haşim. 1993. "Yeri Yaylası ve Yeri Köyü Camii". *Trabzon 1993,3*, 92-99.

- Karpuz, Haşim. 2013. "Trabzon Halk Kültürü Müzesi: Teşebbüsler- Tespitler". Trabzon Yöresi Halk Kültürünün ve Etnografyasının Derlenmesi ve Müzelenmesi Çalıştayı (23 Mart 2012) Bildiriler, (Yayına Hazırlayan: Kemal Üçüncü), 6-12. Trabzon: KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Keleş, İskender. 2023. "Halk Bilimi Açısından Trabzon İli Geleneksel Tarım Kültürü", Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Köse, Olgun. 2001. "Trabzon'da Yaylacılık ve Yayla Hayatı". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kukul, Halistin. 2001. "Beşikdüzü Halk Ağzı". *Erdem*. 38, 373-398.
- Kural, Kemal. 2012. "Trabzon Çevresinde Yayılış Gösteren Faydalı Bitkiler Üzerinde Ekonomik Botanik Yönünden Araştırmalar". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kuyumcu, Osman. 2006. "Türkçenin Hemşin Ağzı". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Küçükyıldız Gözelce, Damlanur. 2021. "Türk Sofra Kültürü ve Rize Örneği". Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Kürüm, Mesut 2021. "Bayburt Yöresi ve Ağzıları (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)". Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Melikoğlu, Aşlar. 2018. "Giresun İli Halkbilim Monografisi". Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ögel, Bahaeddin. 1978. *Türk Kültür Tarihine Giriş III Türklerde Ev Kültürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, Temel. 2008. "Kadı Sicillerindeki Bazı Muhallefatlara Göre Trabzon'da Temizlik ve Vücut Bakım Malzemeleri 1700- 1750". *Osmanlı Araştırmaları*. 32: 249-282.
- Peker. Kemal. 1947-1948. *Fındık, Tarihçe, Tarım, Kültür, Ticaret, İstihlak Bakımlarından Fındık*. Giresun: Yeşil Giresun Matbaası.
- Sinoğlu, Sümevra. 2017. "Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları". Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Sümerkan. Mustafa Reşat. 2008. *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Tekin, Feridun ve Cantürk, Samet. (2019). "Giresun ve Yöresi Söz Varlığında Hayvan Adları ve Hayvancılık Kavram Alanı", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), 451-467.
- Temiz, Murat. 2019. "Doğu Karadeniz Çepnilerinin Yaylacılıkta Kullandıkları Bazı Araç Gereçler ve Bunların Etrafında Şekillenen Halk Bilgisi". *Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu 26- 28 Eylül 2019 Tam Metin Bildiri Kitabı*. (ed.: Mustafa Cin - Nazım Kuruca). 463-478, Giresun: Giresun Üniversitesi Yayınları.
- Topal, Zehra. (2020). *Akçaabat'ın Kadim Yerleşkesi Kordyle*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Tuncer, İbrahim. 2019. *Çaykara Kültürü*. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık.
- Uzun, Enver. 2010. "Akçaabat'ta Zeytincilik", *Akçaabat Yazıları 2"*. 177-190, Hazırlayan: Fethi Gedikli, Yedirenk: İstanbul.

Doğu Karadeniz Bölgesi Geleneksel Temizlik Kültüründe Bitkilerden Yararlanması Üzerine Bir Değerlendirme
Üçüncü, Meryem. 2019. "Gümüşhane Torul İlçesi Cizere Köyleri Monografisi". Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ordu.

Yanikoğlu, Bilal Aziz. 1943. *Trabzon ve Havalisinde Toplanmış Folklor Malzemesi*. İstanbul: Kenan Matbaası.

Yıldızoğlu, Hümeysra. 2019. "Bayburt İli Halk Bilimi ve Etnografyası". Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Trabzon.

Yılmaz, Berk. 2014. "Trabzon İli Maçka İlçesinin Sözlü ve Maddi Kültür Kadrolarının Derlenmesi, Tasnifi ve Halkbilimsel Açından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Zaman, Mehmet. 2007. *Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1 "Süpürge". <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 1.5. 2024).

URL-2 "Ligarba". https://www.youtube.com/watch?v=1_QXGSIGz10. (Erişim Tarihi: 17.8. 2024).

URL-3 "Kül Suyu, Meşe Külü". <https://www.youtube.com/watch?v=Iffw5kl9wHQ>. (Erişim Tarihi: 3.8. 2024).

URL-4 "Meşe Külü İle Temizlik Nasıl Yapılır". https://www.youtube.com/watch?v=EiOoD9_7HWY. (Erişim Tarihi: 3.8. 2024).

URL-5 "Kül Suyu İle Temizlik". <https://www.youtube.com/watch?v=jQao9Y6wOe0>. (Erişim Tarihi: 16.7.2024).

URL-6 "Kül Suyu Temizlik Alanları". <https://www.youtube.com/watch?v=AL-fxnA--Jw>. (Erişim Tarihi: 16.7. 2024).

URL-7 "Kül Doğal Malzemelerle Saçlarını Temizle". <https://www.youtube.com/watch?v=Gv1K1aX-3LI>. (Erişim Tarihi: 10.8.2024).

URL-8 "Beyaz Sirke İle Temizlik". https://www.youtube.com/shorts/cRkH_pnGhFI (Erişim Tarihi: 15. 8. 2024).

URL-9 "Ev Temizliğinde Elma Sirkesi". <http://atiksizev.com/2018/04/04/dezenfektan-ev-temizliginde-elma-sirkesi/> (Erişim Tarihi: 15.1. 2024).

URL- 10 "Defne Yaprağı Mucizesi, <https://www.youtube.com/watch?v=rivr07rHqjY> .(Erişim Tarihi 1.8.2024).

